

період міжгетьманування 1672 р. виконуючий обов'язки глави генерально-го уряду П.Забіла не був обраний наказним гетьманом.

Таким чином, інститут наказного гетьманства – результат розвитку національної державно-правової традиції українського народу, один із самобутніх інститутів державної влади України. Йому належала помітна роль в організації влади Української держави другої половини XVII ст.

Список літератури: 1. Слабченко М. Центральные учреждения Украины XVII – XVIII ст.(Конспект лекций). Одесса, 1918. 2. Мищик Ю.А., Тарасенко І.Ю. До біографії Яна Оришовського // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали Четвертих Всеукраїнських історичних читань). Київ – Черкаси, 1994. 3. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У трьох томах / Ред. кол. П.С. Сохань та ін. К., 1990. Т.1. 4. Костомаров Н.И. Богдан Хмельницький. Матеріали и исследования. М., 1994. 5. Грушевський М.С. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. / Ред. кол. П.С. Сохань та ін. Т. 9. Кн. 1. Роки 1650-1654. К., 1996. 6. Мищик Ю.А. Іван Виговський // Володарі гетьманської булави: історичні портрети. К., 1994. 7. Степанков В.С. Гетьманство Івана Виговського: соціально-політична боротьба і проблема державного будівництва (серпень 1657 – вересень 1659 р.) // Середньовічна Україна: 36. наук. праць / Під ред. В. А. Смолія. К., 1994. Вип.1. 8. Літопис Самовидця. Джерела з історії України / Ред. кол. Д.Д. Скаба та ін. К., 1971. 9. Востоков А. Козелецкая рада 1662 года. М., 1886. 10. Сергійчук В. Козацька старшина // Наука і суспільство. 1990. №4. 11. Апанович О.М. Восне мистецтво Богдана Хмельницького та його сподвижників // Укр. іст.журн. 1995. № 4. 12. Універсали Богдана Хмельницького 1648-1657. Матеріали до українського дипломатію. Серія 1 / Упор. І.Крип'якевич, І. Бутич / Ред. кол. В. Смолій та ін. К., 1998. 13. Акты ЮЗР. 1665-1668. СПб., 1869. Т.6. 14. Акты ЮЗР. 1659-1665. СПб., 1867. Т.5. 15. Окіншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII ст. Рада старшин // Праці Комісії для виучування західно-руського та українського права. К., 1930. Вип.8. 16. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собрание и изданное Археографическою комиссиею (Далі – Акты ЮЗР). 1638-1657. СПб., 1862. Т. 3. 17. Сергійчук В.І. Іменем Війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст.К., 1991. 18. Акты СПб. 1668 – 1669. СПб., 1872. Т.7. 19. Полное собрание законов Российской империи с 1649 по 1675 г. СПб.: Типогр. II отд. собств. его Имп. Вел-ва канцелярии, 1830. Т.1. 20. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. 1663-1699. СПб., 1853. Т.5. 21. Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 г. г. / Ред. кол. П.П. Гудзенко и др. К., 1965.

Надійшла до редколегії 07.04.02

В.А. Ліпкан

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Передусім зазначимо, що національна ідея є складовою частиною національної ідеології, саме тому ототожнення подеколи цих понять призводить до понятійної плутанини, коли частина зміщується з цілим і навпаки. На наше переконання, слід говорити про історичну змінюваність національної ідеї, яка відображає певні прагнення нації у той чи інший історичний

період розвитку. Саме тому ми і вирішили дещо заглибитися в українську історію.

Хода Української держави весь час стикалась із різноманітними перепонами. На початку доби формування Давньоруської держави Київська Русь великий князь династії киевичів Оскольд здійснив великі за того часу справи. Він сформував могутню державу, яка небезуспішно здійснювала походи, завойовувала інші народи, і підкорюючи їх, вбирала парости їхньої культури. Причому будь-яке суспільно-політичне утворення трималося не лише завдячуючи міцній армії, а й головне – ідеї, яка спрямовувала зусилля на досягнення спільної мети. Водночас, зі зміною суспільного і державного ладу, змінювалася і національна ідея. Природно, її зміна не могла не впливати на національну ідеологію. Саме це можна прослідкувати, коли Новгородський князь Олег, підступно вбивши Оскольда, почав об'єднання земель, через що йому приписують провідну роль у остаточному оформленні Київської Русі як держави. Наступна зміна національної ідеї відбулась за часів роздробленості Київської Русі, коли у кожного князівства, через розвинені економічні відносини, почали формуватися власні економічні інтереси, а отже, це сприяло закладенню ґрунту до формування містечкових національних ідей, що, врешті-решт, спричинило занепад Київської Русі. Наступний ренесанс національної ідеї можна спостерігати за часів монголо-татарської навали, коли різні князівства змушені були об'єднуватися задля протистояння Золотій Орді. Національною ідеєю цього часу було недопущення перемоги монголо-татар, укріплення і збереження держави. Отож, національна ідея час від часу, а точніше, постійно змінювалася.

Звичайно, чималу роль у спотворенні формування української національної ідеї відіграла «Повість временних літ», яка трактується російськими дослідниками як першоджерело існування Російської держави. У науковій літературі вже акцентувалась увага на тій обставині, що даний історичний пам'ятник літопису відіграв чималу роль, водночас його трактування здебільшого відбиває не об'єктивні події минувшини, а суб'єктивні воління тих чи інших панівних верств того часу, а роль української держави, яку ще два століття до князя Олега сформував Оскольд, навмисно замовчується, що є одним з проявів ідеологічної роботи російських та інших політиків, які не бажать бачити очевидні речі.

Мета формування Київської Русі – об'єднання земель, яке пішло саме з Києва, а не з когось іншого міста, тому будь-які спроби представників сучасного «геополітичного фентезі» та «геоісторичної психоделії» щодо визначення ролі Росії як країни, що об'єднувала руські землі, є абсурдними за своїм змістом, і абсолютно не аргументованими. Так, сучасний російський дослідник А.Пляйс зазначає, що хода Русі (під нею А.Пляйс розуміє сучасну Росію – примітка автора) відбувалась за декількома напрямками, як на своїй країні (Україна), так і на зовнішні країни. Метою руху було об'єднати, сконцентрувати усіх у спільному острові, який складається з концентричних кіл [1, с.14].

Ось таке збочене і перекручене викладення фактів звичайно призводить не лише до формування месіанської ідеї у Росії, а й формування впев-

неності, історично обумовленого почуття необхідності і невідворотності домінування Росії не лише в регіоні, а й у цілому світі. Деякі дослідники навіть пропонують висновки астрологів, за якими наступні два тисячоліття за російською цивілізацією. Отже, ідеологія панмосквізму сягає своїм корінням аж у другу половину XIV ст., коли Московська держава привласнила термін «Русь» як стосовно народності, так і державності. А отже, привласнення собі усіх здобутків дійсно руської нації (сучасної української) стало дуже легким завданням.

Насправді ж приблизно з VI ст. термін «Русь» застосовувався переважно до Київського князівства. Він деякою мірою був синонімом Київщини. У XI–XIII ст. літописи відокремлювали Русь–Київське князівство від інших князівств. «Поїхати на Русь» означало поїхати на Київщину. Під 1149 р. Новгородський літопис записав: «Иде архиепископ Новгородський Нифонт в Русь» (в Київ). У році 1165 Новгородський літопис зазначає ще точніше: «Ходи игумен Юрьевський... в Русь, в Киевград».

Неупереджений аналіз історіографічних джерел дозволив зробити сучасним українським дослідникам важливий висновок, що термін «Русь» не поширився на північні землі навіть тоді, коли Київська Русь об'єднала їх в єдиній державі. Значно пізніше, в другій половині XIV ст., даний термін як стосовно назви народності, так і державності було присвоєно Московською державою.

Тому звичайно, безглуздо виглядають твердження того ж дослідника (А.Пляйса), який зазначає: «... у 1049 році ідея експансії Росії на Південь, Схід, Захід під тим чи іншим приводом завжди була присутня у зовнішній політиці московських і петербурзьких правителів, як одна з центральних... Зміцнення безпеки країни на всіх цих напрямках через просування до важкодоступних для противника кордонів ... було одним з важливих завдань російської держави впродовж усієї її історії» [1, с.15].

По-перше, хотів би зазначити, що Москва вперше згадується у літописах у 1147 р., тому приписування А.Пляйсом якихось ідей міфічним і ще не існуючим правителям виглядає несерйозно і скоріше нагадує фальсифікацію, ніж аргументацію. По-друге, звичайно, що коли йдеться про експансію, то Росія, бажаючи затвердити своє сучасне амбіційне ремоне суперкраїни, месіанські погляди якої суперечать правилам цивілізованого співжиття, старанно відшукує ті історичні факти, які б формували історичну обумовленість, своєрідну спадкоємність, традицію сучасної експансіоністської політики Московії, її приреченість на світове лідерство.

Роль богообразної країни, на яку покладена особлива місія по формуванню нової християнської цивілізації, дуже серйозно вплинула на формування української національної ідеї, яка зазнала суттєвих корективів через перебування довгий час України під зверхністю Москви.

Звичайно, не змогла вплинути на українську національну ідею концепція Філофея «Москва – третій Рим», викладена ним у пасхалії «на осьмью тысячу лет» у 1492 р., яка за своїм змістом становила концепцію імперсько-монархічної державності.

Таким є короткий огляд історії трансформації національної ідеї Русі-України у минувшину, розглянувши який можна перейти до іншої групи передумов формування української національної ідеї.

Передумови національної ідеї

Українська національна ідея сягає своїми коріннями у далеку давнину. Саме національна ідея дозволила Україні, незважаючи на усю трагічність історії нашої держави, вибороти омріяну незалежність. Національна ідея слугувала тим стрижнем, біля якого згуртувалися різні прошарки українства, незважаючи на будь-які негаразди. Саме вона сприяла, спрямовувала поступ української нації під час усіх коловоротів та лихоліть історії. І саме її непохитність, нездоланна міць заклали основу для процесу злиття українства у монолітний соціум. Значимо, що небагато в світі етносів, територію яких перетинають три світові цивілізації, небагато в світі націй, які стільки разів були так близькі до отримання власної держави і втрачали її за крок до омріяної мети. Небагато націй, які б змогли після ганебного поневолення і розшматування держави на багато частин підняти голову до верху і врешті-решт створити власну державу. Українська національна ідея – це дух української нації, це трансцендентна категорія, що виражає прагнення українства до власного самовираження, наявності власної держави, самоідентифікація українського етносу в світовій спільноті. І та нехить бачити Україну саме такою, яку виражають деякі політики, слугує беззастережним твердженням того, що Україна відроджується, Україна діяльно втілює ідею у життя.

Українська національна ідея має ґрунтуватись на прагненнях української нації до становлення, вона має враховувати історичні, соціально-політичні, соціально-економічні, психологічні та інші чинники, що визначають можливість і здатність досягнення національної мети. Однак не слід ігнорувати і той факт, що на території України проживають різні етноси, що на перший погляд унеможлиблює синхронізацію процесу творення національної ідеї. Проте дана думка є дещо поверховою через те, що українська національна ідея, як ми зазначали вище, не повинна розглядатися як лише ідея української нації. Даний підхід значно звужує зміст національної ідеї, а отже, призводить до некоректних і подекуди поспішних висновків. Генеральним дороговказом при розгляді даного питання є національна психологія, яка, на думку Ю.І. Римаренка, виступає у ролі «взаємопов'язаних га взаємообумовлених рис і якостей національного характеру, почуттів, темпераменту, національних потреб та інтересів, ціннісних орієнтацій і національних стереотипів тощо, що формуються під впливом специфічних матеріальних умов життя, побуту, класових і етнонаціональних відносин, екологічного середовища, що оточує націю» [2, с.102].

Розгляд рис національної психології є важливим з огляду на той факт, що як і будь-яка нація, українство має як позитивні, так і негативні риси. Знання позитивних рис дозволяє виважено підійти до побудови державної політики, спираючись на власне український менталітет. До таких рис безперечно належать людяність, романтизм [3].

Водночас обізнаність і неупередженість при оцінці власних негативних рис українською нацією сприятиме наближенню до об'єктивного і реалістичного підходу до побудови системи національної безпеки.

Як зазначалося вище, історичну ходу України у лоно державності весь час супроводжувати різні негаразди. Причини такої національної невпевненості, невизначеності щодо бажання бути дійсною нацією, кореняться не лише у об'єктивно не завжди дружелюбному ставленні, а передусім у національній психології. На це, зокрема, вказував М.Грушевський, посилаючись на нестачу в українців національної енергії [2, с.103]. На підтвердження нашої думки наведемо також думку Л.Троцького, який казав своїм агітаторам: «Лише безмежна довірливість і поступливість, а також відсутність усвідомлення необхідності постійної міцної спайки усіх членів держави не лише на час війни – кожного разу губили усі завоювання українців» [Цит. за: 4, с.40]. Тому наша позиція щодо необхідності врахування національної психології як домінанти при утвердженні національної ідеї не дає змоги погодитись із В.В. Медведчуком, який відмічає підйом ідеологічного розвитку суспільства у часи боротьби народу за своє національне визволення, створення національної державності [5, с.36].

Передусім, національний розвій можливий за умов врахування менталітету українського етносу. Саме це дасть можливість наблизитися нам до відповіді на одвічне питання: чому Україна впродовж тривалої історії не мала дійсно власної держави. І головним тут є не те, що українська нація не хотіла цього, і мабуть не те, що нашим геополітичним сусідам весь час бракувало толерантності у відносинах щодо нас. Головне, на моє переконання, – відсутність сильного ядра української нації, іншими словами відсутність української еліти, яка б продукувала і втілювала у життя національні ідеї. Еліта будь-якої нації покликана служити нації, вона є тим прошарком, за допомогою якого аморфні уявлення набувають більш виразного характеру, прагнення і бажання втілюються у життя, національні інтереси знаходять свій вияв у дійсності, а національна ідея, як двигун нації, весь час еволюціонує. Сама така еліта здатна генерувати нові національні ідеї, виражати думку, хотіння нації. Тому відсутність цієї еліти, відсутність людей, чия природна енергія, розумові здібності і безмежна вірність та відданість нації можуть бути використані для її творення, є згубною як для самої нації, так і для держави в цілому.

Шлях української нації – державна нація. І одним з головних дороговказів на цьому шляху є національна ідея, носієм якої має бути вольова, свідомо, культурно і політично вихована, освічена, патріотично налаштована нація, енергія і конструктивний ентузіазм якої спрямовуватимуться задля державного становлення, задля становлення державною нацією побудови національної держави.

Список літератури: 1. Пляйс А. Россия в поисках национальной идеи и идеологии // Обозреватель. 1999. №11. 2. Пляйс А. 2. Римаренко Ю. Національна психологія // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. К., 1996. 3. Драгоманов М. Историческое значение Римской империи и Тацит // Университет Изв.

1869. №9; Грабовський С. Українська людина та українське буття: До проблеми методології філософського розмислу // Сучасність. 1997. №3. 4. Іванченко Р. Україна від Кия до Кравчука: Короткий нарис історії української державності. К., 1992. 5. Медведчук В.В. Сучасна українська національна ідея і актуальні питання державотворення: Дис. ... доктора юрид. наук / Національна академія внутрішніх справ України. К., 1997.

Надійшла до редколегії 13.05.02

Е.В. Горян

РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

В російському законодавстві до 1917 р. термін «місцеве самоврядування» майже не вживався. Але місцеве самоврядування в загальноприйнятому смислі цього слова було введено в Росії у 1864 р. та логічно супроводжувало селянську реформу 1861 р., яка дала громадянську свободу значній частині селянського населення Російської імперії. Початок оновлення всього політичного побуту країни мав відбуватися зі встановлення, насамперед, органів місцевого самоврядування.

Комісія, яка була створена для підготовки реформи губернських та повітових установ, проектувала місцеве самоврядування, виходячи з прогресивних демократичних ідей [1, с.29]. В матеріалах комісії містилася теза про надання земським установам (саме так називалися органи місцевого самоврядування, хоча в науковій літературі того часу вони розглядалися як органи самоврядування) діючої та самостійної влади щодо завідування справами місцевого інтересу, місцевого господарства губернії та повітів. «Оскільки дії земських установ стосуються тільки місцевого інтересу, то немає необхідності в участі урядової влади у прямому втручанні та впливі на перебіг справ» [2, с.129].

Пропонувалося для забезпечення незалежності та самостійності земських установ надати урядовій владі лише нагляд за законністю ухвалених постанов та встановити відповідальність земських установ за незаконні дії перед судом. Ліберальність поглядів членів комісії підтверджує той факт, що вони виступили за усунення станового принципу при формуванні земських органів. «Становий поділ, який до сих пір визнається та приймається законом, не узгоджується з характером земських установ, які мають у засаді не станові, а загальні господарчі інтереси певної місцевості» [2, с.129].

Але на практиці всі ці та інші прогресивні ідеї зазнали суттєвих змін. Земські установи, як і міські органи самоврядування, з'явилися в Положенні про земські установи 1864 р. та в Міському положенні 1870 р. далеко не в тому вигляді, як вони попередньо планувалися ліберальними членами Комісії. Все місцеве самоврядування виявилось перейнятим дуалізмом, що базувався на протиставленні земського та урядового начал. Як слушно зазначає В.Васильєв, такий підхід не загрожував би самоврядуванню, а дозволяв би обом системам управління діяти паралельно, без втручання у справи один до одного, та дотримуватись такого порядку взаємовідносин, за яким забезпечувалася б самостійність дій кожної [1, с.31]. Але дуалізм